

РОЗДІЛ 6. ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНОЇ АРХІТЕКТУРИ СВІТУ

6.1. Фактори формування фінансових ресурсів Пенсійного фонду України: сучасний стан та напрями подальшого реформування

Політика пенсійного забезпечення є ваговою сферою інтересів сучасного суспільства і важливою частиною діяльності будь-якої держави. Високий і надійний рівень пенсійного забезпечення, що досягається в соціальному страхуванні, забезпечується гарантіями основних фінансових ресурсів. В умовах ринкових трансформацій формування фінансових ресурсів пенсійного забезпечення набуває особливої актуальності, оскільки тенденція зростання дефіциту Пенсійного фонду є стійкою, частка власних надходжень зменшується, при цьому дотації з державного бюджету в загальному обсязі фінансових ресурсів зростають. Так, протягом 2006-2012 рр. частка власних доходів Пенсійного фонду України зменшилася на 3,5 %, однак майже в 1,5 зросла частка коштів Державного бюджету України у структурі надходжень Пенсійного фонду¹. Як результат, дефіцит Пенсійного фонду України залишається на рівні 21,7 млрд грн у 2013 році², що говорить про те, що пенсійна система знаходиться тільки на початку реформування і потребує наукового обґрунтування подальших змін.

Питанням дослідження пенсійного забезпечення, зайнятості, проблемам бідності та добробуту суспільства присвячено значні теоретичні та практичні напрацювання вітчизняних науковців, таких як В. Базилевич, Р. Пікус, О. Василик, С. Осадець, І. Балабанов, Б. Зайчук, С. Березіна, Е. Лібанова, І. Сирота, А. Ткач, Ю. Конопліна.

Бережна А. Ю. Проблеми фінансового забезпечення пенсійного фонду України / А. Ю. Бережна // Економіка і регіон. - 2012. - № 5. - С. 148-157.

² Якщо буде скасована пенсійна реформа, дефіцит ПФУ в 2013 році зросте на 12,7 млрд грн, - заступник голови ПФУ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Всеукраїнської асоціації пенсіонерів. - Режим доступу: <http://www.uarp.org/ua/news/1367247183#.U41kEPZZrIU>.

В Україні формування бюджету Пенсійного фонду відбувається на підставі чинного законодавства. Так, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» джерелами формування коштів Пенсійного фонду є :

- 1) надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- 2) інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;
- 3) кошти державного бюджету та цільових фондів;
- 4) суми від фінансових санкцій та пені;
- 5) благодійні внески юридичних та фізичних осіб;
- 6) добровільні внески;
- 7) інші надходження відповідно до законодавства.

Центральним джерелом наповнення бюджету Пенсійного фонду є єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Згідно статті 7 закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» база нарахування та утримання внеску включає: заробітну плату найманих працівників, винагороду фізичним особам за виконання робіт, оплату перших п'яти днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів роботодавця, допомога по тимчасовій непрацездатності, допомога або компенсації, що виплачуються згідно із законодавством, грошове забезпечення². Фіксований відсоток відрахувань від заробітної плати на персоніфікований пенсійний рахунок повністю відбиває реальний трудовий вклад кожного громадянина України у створенні суспільного продукту в еквіваленті заробітної плати.

¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне [Електронний ресурс] : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-Г7: станом на 16.10.2012 р. / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-07>

² «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [Електронний ресурс] : Закон України від 08.07.2010 № 2464Л^: станом на 17.10.2013 р. Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.

У сучасному світі у зв'язку із старінням населення традиційна система трудових відносин поступово змінюється, підвищується тиск на ринок праці, знижується зайнятість. Закон України «Про зайнятість населення» № 5067-УІ від 05.07.2012 з останніми змінами і доповненнями визначає зайнятість як незаборонену законодавством діяльність осіб, пов'язану із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно¹.

Сучасні тарифи внесків на соціальне страхування є високими порівняно з іншими країнами, особливо з огляду між кількістю одержувачів і платників внесків. Основне навантаження єдиного соціального внеску припадає на роботодавців та працівників і є одним з найвищих порівняно із зарубіжними країнами. Так, для роботодавців ставка внеску складає 36,76 %-49,7 % відповідно до класу професійного ризику, для працівників - 3,6 %.

Існуюча на даний момент висока ставка внеску на пенсійне страхування, яка майже не впливає на розмір пенсії, витісняє робочу силу у сфері тіньової економіки, де вона використовується менш продуктивно у зв'язку з обмеженням доступу суб'єктів тіньової економіки на ринок капіталу та певних видів продукції².

Протягом 2003-2013 рр. в Україні кількість економічно активного населення у віці 15-70 рр. за оцінками МОП була найбільшою у 2008 р. - 22,4 млн осіб і найнижчою у 2012 р. - 22,0 млн осіб. У результаті фінансової кризи 2008 року виникає скорочення зайнятості в 2009 р. на 0,7 млн осіб. З 2009 р. по 2013 р. відбувається поступове збільшення зайнятості до 20,5 млн осіб (рис. 6.1).

Про зайнятість населення [Електронний ресурс]: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067Л^: станом на 11 серпня 2012 р. / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

² Конопліна Ю. С. Система соціального страхування в контексті сучасних економічних і демографічних тенденцій : монографія / Ю. С. Конопліна. - Суми : Університетська книга, 2011. - 100 с.

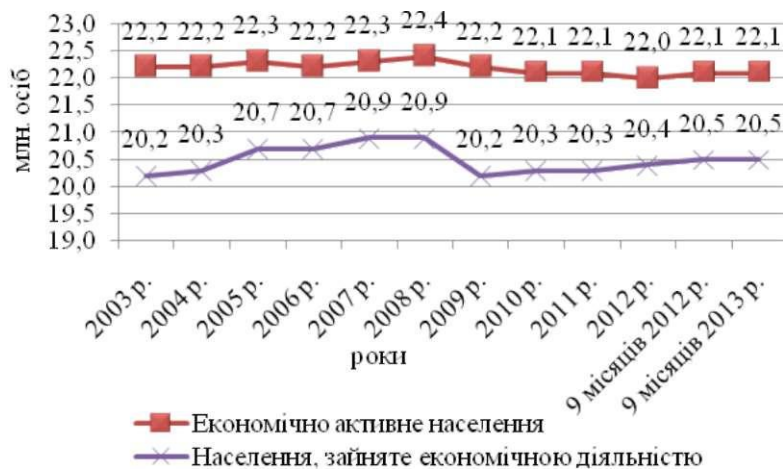

Рисунок 6.1 - Динаміка економічно активного та зайнятого населення в Україні

Примітка. Складено автором. Джерело: Ринок праці (статистичні дані Державної служби статистики України). [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної служби зайнятості України. - Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=305437

У першому півріччі 2013 року в Україні кількість працівників, які працювали в режимі неповної зайнятості (скорочений робочий день, тиждень) становила 692,0 тис. осіб, або 6,8 % середньооблікової кількості штатних працівників. Кількість працівників, що знаходилась у відпустках без збереження заробітної плати, складала 86,2 тис. осіб або 0,8 % середньооблікової кількості штатних працівників. Розміри вимушеної неповної зайнятості в I півріччі 2013 року у розрізі галузей наведена на рис. 6.2. Найгірша ситуація склалася для працівників галузі транспорту та зв'язку, де 21,8 % працювало неповний робочий день та для галузі будівництва - 5,4 % працівників знаходилися у вимушених відпустках без збереження заробітної плати. Негативні тенденції зайнятості є результатом дефіцитності фінансових ресурсів солідарного рівня пенсійного забезпечення та фактором впливу на розмір пенсій працівників в майбутньому.

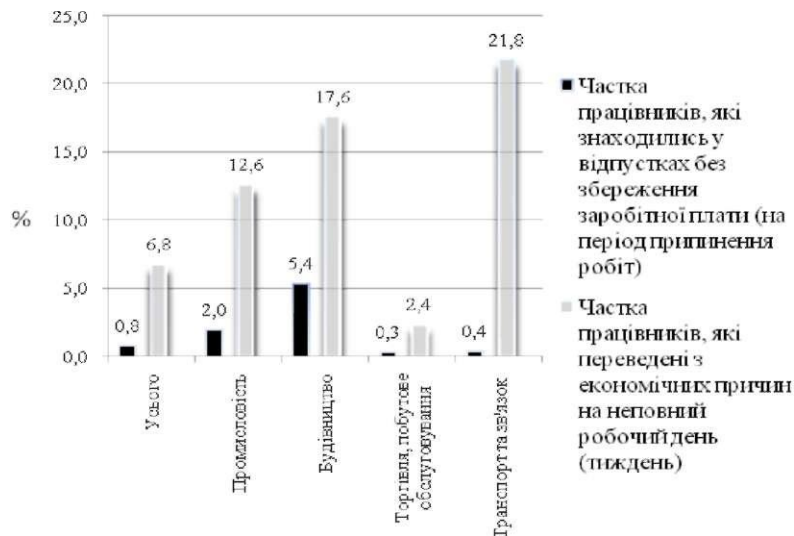

Рисунок 6.2 - Рівень вимушеної неповної зайнятості за окремими видами економічної діяльності у січні-вересні 2013 р. (у відсотках до кількості штатних працівників відповідного виду діяльності)

Примітка. Складено автором. Джерело: Ринок праці (статистичні дані Державної служби статистики України). [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної служби зайнятості України. - Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/lisl/category?cat_id=305437

Для розвинутих країн характерна значно менша ставка соціального внеску, яка передбачає принцип паритетності та враховує розмір мінімальної і максимальної суми заробітної плати. Наприклад, в Австрії: працівники сплачують 9,25 % від страхової заробітної плати, роботодавці - 10,25 %, робітники - 5,5 %; в Італії: працівники сплачують - 0,3 % від заробітної плати, роботодавці - 9,13-12,46 % зарплати, решта - дотації держави; у Франції: працівники - 4,7 % заробітної плати, роботодавці - 8,2 %¹.

¹ Кропельницька С. О. Соціальне страхування: навчальний посібник / С. О. Кропельницька, Т. В. Солоджук. - К. : ЦУЛ, 2013. - 336 с.

Збільшення навантаження на працююче населення обумовлене складною демографічною ситуацією в країні. Демографічна криза, породжена економічною нестабільністю стала наслідком суттєвого збільшення частки людей старших вікових груп в населенні держави.

Цікавим є підхід до визначення двостороннього зв'язку між демографічним розвитком і пенсійним забезпеченням В. С. Толуб'яка. На його думку, явище демографічного переходу до сучасного типу відтворення населення значною мірою зумовлене змінами в соціальній парадигмі. Пенсійну систему науковець розглядає як вид демографічних інвестицій ще й тому, що вона визначає якість життя непрацездатного населення¹.

У сучасних умовах проблематика старіння населення представляється одним із значимих факторів забезпечення рівня пенсійного забезпечення у більшості країн світу. В словнику законодавчих термінів поняття «старіння» трактується як збільшення частки людей старших вікових груп в населенні та є результатом тривалих демографічних змін, зрушень в характері відтворення населення, в народжуваності й смертності та їх співвідношенні, а також, частково, міграції².

В Україні процес старіння населення відбувається «знизу», так як протягом останніх років народжуваність скорочується, смертність в старших вікових групах залишається на високому рівні, тривалість життя не підвищується. Для більшості країн Європи характерною є протилежна тенденція: при низькому рівні народжуваності різко скоротилася смертність в старших вікових групах і зросла тривалість життя - «старіння зверху». За даними демографічних прогнозів, старіння населення особливо прогресуватиме в наступні чотири десятиліття, наприкінці яких буде досягнуто піку прогресу.

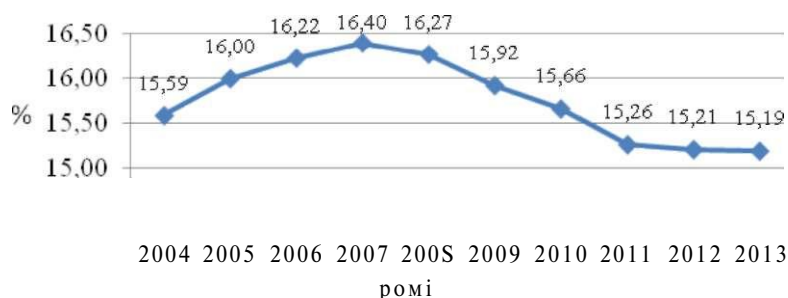
Існуюча негативна тенденція співвідношення людей віком понад 65 років до працездатного населення країни віком 15-64 роки є невтішною. За прогнозами фахівців до 2050 року цей показник

¹ Толуб'як В. С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення : монографія. - Тернопіль ; ТзОВ «Терно-граф». - 2011. - 236 с.

² Словник законодавчих термінів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.25249.0>. - Заголовок з екрана.

досягне критичного рівня і становитиме: в Італії - 67 %, в Іспанії - 66 %, в Греції - 59 %, в Австрії - 55 %, в Німеччині - 53 %, в Франції - 51 %, в Португалії - 49 %¹.

За шкалою ООН старим населенням є тоді, коли частка людей у віці понад 65 років становить більше 7 %. В Україні протягом 2004-2008 рр. цей показник збільшувався з 15,59 % до 16,27 %, тоді як з 2008 по 2013 рр. спостерігається позитивна тенденція до скорочення на рівні 15,19 %, тобто населення України оцінюється як дуже і дуже старе (рис. 6.3).

• Частка людей у віці понад 65 років, %

Рисунок 6.3 - Динаміка частки людей у віці понад 65 років за 2004-2013 рр., %

Примітка. Складено автором. Джерело: Демографічна ситуація. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

Дослідження відділу демографії і відтворення трудових ресурсів Інституту економіки НАН України показують, що в 2026 р. частка людей пенсійного віку збільшиться до 24,7 %, а дітей - зменшиться до 15 %, відповідно збільшиться демографічне навантаження людьми старшого віку на працездатних людей². В Україні пенсіонери змушені працювати, так як рівень пенсій є низьким.

¹ Мальований М. І. Соціальне страхування : навч. посіб. - К. : Центр учбової літератури / М. І. Мальований, П. К. Бечко, В. П. Бечко, 2012. - 496 с.

² Тищенко О. В., Томін Є. Ф. Соціально-правові аспекти реалізації пенсійної реформи в Україні та країнах Європейського Союзу : монографія. - К. : ВГЛ «Обрії», 2009. - 186 с.

У більшості зарубіжних країнах наявний високий коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією коливається в межах 60-80 %¹, в Україні цей показник є значно нижчим і на 1 січня 2013 року становить близько 49 %.

Сучасні негативні тенденції ринку праці: зміни в масштабах, структурі і характері зайнятості (високе безробіття, розповсюдження неформальної та неповної зайнятості) призводять до збільшення дефіциту Пенсійного фонду України. Накопичений світовий досвід демонструє, що більшість зарубіжних країн реформує пенсійні системи за такими варіантами: поступове підвищення пенсійного віку, збільшення внесків роботодавців з метою збереження розмірів пенсій на досягнутому рівні, звуження кола одержувачів пенсій, перехід пенсійних систем на накопичувальний принцип (див. дод. Б). Однак у жодній країні світу гідний рівень життя пенсіонерів не забезпечується винятково державною пенсійною системою.

В Україні триває процес реформування пенсійної системи: прийнято Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» № 3668-VI від 8 липня 2011 року², який встановив єдиний пенсійний вік для чоловіків і жінок - 60 років, при цьому об'єктивно не враховано рівень розвитку і тривалість життя населення. Крім того даний напрям реформування виключає альтернативні джерела формування фінансових ресурсів. При проведенні пенсійної реформи в Україні в якості орієнтиру розглядається наявний в багатьох країнах рівень коефіцієнта заміщення 60-75 %, однак, визначається з урахуванням надходжень від усіх видів пенсійного забезпечення (державні пенсії, корпоративні пенсійні програми, добровільні пенсійні накопичення)³.

¹ Мальований М. І. Соціальне страхування : навч. посіб. - К. : Центр учбової літератури / М. І. Мальований, П. К. Бечко, В. П. Бечко, 2012. - 496 с.

² Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи [Електронний ресурс]: Закон України від 08.07.2011 № 3668-VI 2011 року: станом на 08.07.2011 р. / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>. - Заголовок з екрана.

³ Конопліна Ю. С. Система соціального страхування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / Ю. С. Конопліна. - Суми : Університетська книга, 2013. - 264 с.

Отже досягти бездефіцитності можливо за умови реалізації наступного комплексу заходів: 1) зміна основного джерела оподаткування при формуванні доходів пенсійного фонду із поточних доходів на власність та ресурси, а також індивідуальні витрати; 2) вдосконалення системи оподаткування поточних доходів на прогресивній основі; 3) забезпечення високого рівня кореляції розміру пенсійних виплат від здійснених внесків під час трудової діяльності; 5) приведення у відповідність співвідношення максимального, мінімального, середнього рівнів пенсійного забезпечення та їх відповідності із відповідними показниками системи оплати праці; 6) ліквідація верхньої межі нарахування соціального внеску.

6.2. Використання сучасних можливостей світового фінансово економічного простору домашніми господарствами національної економіки

Світова фінансова архітектура еволюціонує під впливом інтеграції національних фінансових ринків та поступового створення загальних умов їхнього функціонування. Формування глобальної фінансової архітектури супроводжується стрімким зростанням світових фінансових потоків, різким збільшенням обсягів міжкрайнього переливу капіталу, гігантським розширенням масштабів міжнародних кредитних та фондових ринків. Для сучасного світового фінансового ринку характерне справді вибухоподібне зростання обсягу операцій у всіх його сегментах. Сумарна вартість міжнародних облігацій уже в середині 90-х років XX ст. перевищила 2 трлн дол., а обсяг міжнародних банківських позик - 4 трлн дол. Обсяг міжнародного кредитування за останні 20 років збільшився у 20 разів. Щоденний обсяг операцій на світовому валютному ринку підвищився до 1,5 трлн дол., що вдвоє перевищило валютні резерви всіх країн світу. Розмір ринку євровалют збільшився за 80-90-ті роки XX ст. в 4 рази. Обсяг євровалютних депозитів наближається до 10 трлн дол. Неухильно збільшується питома вага акцій корпорацій (переважно транснаціональних), емісія яких здійснюється на глобальному рівні. Тільки